

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscript Library

No. Ref.
Ser.

1491

Title

Siddhant kesha
Sangroha

1491

In Complete

: Siddhant Lesha Sangraha		Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
SIC	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
1491	:	: Remarks

कार निरूपणमात्रपरंतदधिकरणं। नततदनुष्ठितकर्मणं विद्यापयोगनिरूपणपरमिति शंकं॥ विशेषा
नुग्रहश्चेति तदधिकरणसूत्रतद्भाष्ययोः तदानीमनुष्ठातानां जपादिरूपवर्णमात्रधर्माणामपि विद्योपयोग
स्य कंडोक्तै॥ विहितव्याघ्रमकर्मपत्तिस्त्रेऽत्राश्रमपदस्य वर्णधर्माणामप्युपलक्षणव्यादित्यतिसंधायो न
क्तमाश्रमधर्मव्यतिरिक्तानामप्यस्ति विद्योपयोगः किंतु नित्यानामेवातेषां हि फलं दुरितक्षयं विद्यापेक्षतेन का
म्यानाफलस्वर्गादितत्रयथाप्रकृतौ ब्रूषोपकरणमंगानामतिदेशे सति न प्राकृतोपकारातिरिक्तोपकारक
ज्यनमेवं ज्ञाने विनियुक्तानां यज्ञादीनां कृत्तनिसकथलयापक्ष्यातिरेकेण वित्यक्राम्यसाधारणविद्योपयो
गुपकारकल्पनमितिसंक्षेपशरीरकेतुनित्यानाकाम्यानांचकर्मणं विनियोगयुक्तः यज्ञादिशब्दादिशेषात्
प्रकृतौ ब्रूषोपकरणं पदार्थानां कृत्ता प्रकृतोपकारातिदेशमुखेनैव वित्ततिष्ठतिदेशेन संबन्धेन तु पदार्थानां
मतिदेशानांतरमुपकारकल्पनेति न तत्र प्राकृतोपकारातिरिक्तोपकारकल्पनाप्रसक्तिरहातु प्रत्यक्षक्रत्याप्र
थममेव विनियुक्तानां यज्ञादिनामुपदिष्टानां गानामिबयश्चात्कल्पनीय उपकारः प्रथमावगते विनियोग
निर्वाहाया ब्रूषोपि सामान्यशब्दोपात्तसकलनित्यकाम्यसाधारणः कथंचकल्यो धरमीमांसकैरपि धुपका
रमुखेन पदार्थान्वय एव ब्रूषोपकारनियमः पदार्थान्वयानंतरमुपकारकल्पने ब्रूषोपि विनियुक्तपदार्थानु
गुण एवापकारः कल्पनीय इति संप्रति पद्येयवाधलक्षणरंजसि ध्यर्थमुपकारा मुखो विवृतिषु प्राकृतान्
योदशमाद्ये समर्थितः किंच ब्रूषोपकारलोतात्रित्यानामेवायं विनियोग इत्युपगमे नित्ये सो दुरितक्षयस्य त

सिद्धि
२९

स्माद्यज्ञानोत्पत्तिरन्यतः सिद्धौ व्यर्थो यविनियोगः ॥ अन्त्यतहादिमिद्वैज्ञानापेक्षितोपकारजनकत्वात् न तेषु
ननु तन्मिद्विषयान्त्रित्यक्तान्यसाधारणविनियोगोद्वेगः ॥ ननु निमित्तानां दुर्लभत्वात् तत्र हेतुत्वस्यान्तः सिद्धाव
पि विविधविज्ञानोत्पत्तिप्रसिद्धं धकदुर्लभत्वं न सिद्धं ॥ किंचास्मिन् विनियोगे सति ज्ञानोदेको न तस्या
न्यतुतिष्ठतो वर्यं ज्ञानजन्यति ॥ इतरथा श्रुतिमात्रमनियता ज्ञानोत्पत्तिरिति सार्थको यविनियोग इति चेत् ॥
तर्हि नित्यानामप्युक्तमेव नियमतो ज्ञानोत्पत्तिरिति वदुर्लभत्वं न साधनविशिष्टगुरुत्वान्न प्रयोज्य
न नदिसंपादकापूर्वचकारं कल्पानयमिति ॥ अतस्तोपकारकत्वात् विज्ञानान्न सामान्यश्रुत्योपहितेनित्य
काम्यसाधारणविनियोगे न जनीय इति ॥ नन्वेवमपि कथं कर्मण वसिद्धिना स्थिता जनकादय इत्यादिस्मरण
निर्वाहः ॥ न च तस्य विद्यार्थकर्मनुष्ठानपरत्वं विदिषावाक्ये ब्राह्मणग्रहणेन ब्राह्मणमात्रमेव विद्यार्थकर्मण्यधि
कारप्रतीतिः ॥ अतो जनकाद्यनुष्ठितकर्मणो साक्षादेव मुमुक्षुपयोगो वक्तव्यः ॥ नैवं विविदिषावाक्ये ब्रा
ह्मणग्रहणस्यैव विज्ञानोपलक्षणत्वात् ॥ यद्यप्यत्र यत्र नवतो वा त्रिककाराः ब्राह्मणग्रहणं चात्र द्वि
ज्ञानो मुपलक्षणं ॥ अविशिष्टाधिकारित्वात् सर्वेषामात्मबोधन इति ॥ न हि विद्याकामो यज्ञादननुष्ठितिरेदि
ष्टिविपरिणामितिविद्याकामाधिकारविधौ ब्राह्मणस्याधिकारिविशेषसमर्पकत्वे युज्यते युद्देश्यविशेषाणां य
गात् ॥ नाप्यग्निराजस्वराज्यकामो राजसूयेन यजेतेति स्वाराज्यकामाधिकारिराजसूयविधौ स्वाराज्यका
मो राजकर्तृत्वे राजसूयेन यजेतेति कर्तृत्वयोगविशेषणत्वेन विधेयस्य राजसूयकर्तृत्वात् राजसूयाराजा

तत्रापि हि दृष्टमसधिकरणे विकल्पो यविनियोगः ॥ अतस्तोपकारकत्वात् विज्ञानान्न सामान्यश्रुत्योपहितेनित्य
काम्यसाधारणविनियोगे न जनीय इति ॥ नन्वेवमपि कथं कर्मण वसिद्धिना स्थिता जनकादय इत्यादिस्मरण
निर्वाहः ॥ न च तस्य विद्यार्थकर्मनुष्ठानपरत्वं विदिषावाक्ये ब्राह्मणग्रहणेन ब्राह्मणमात्रमेव विद्यार्थकर्मण्यधि
कारप्रतीतिः ॥ अतो जनकाद्यनुष्ठितकर्मणो साक्षादेव मुमुक्षुपयोगो वक्तव्यः ॥ नैवं विविदिषावाक्ये ब्रा
ह्मणग्रहणस्यैव विज्ञानोपलक्षणत्वात् ॥ यद्यप्यत्र यत्र नवतो वा त्रिककाराः ब्राह्मणग्रहणं चात्र द्वि
ज्ञानो मुपलक्षणं ॥ अविशिष्टाधिकारित्वात् सर्वेषामात्मबोधन इति ॥ न हि विद्याकामो यज्ञादननुष्ठितिरेदि
ष्टिविपरिणामितिविद्याकामाधिकारविधौ ब्राह्मणस्याधिकारिविशेषसमर्पकत्वे युज्यते युद्देश्यविशेषाणां य
गात् ॥ नाप्यग्निराजस्वराज्यकामो राजसूयेन यजेतेति स्वाराज्यकामाधिकारिराजसूयविधौ स्वाराज्यका
मो राजकर्तृत्वे राजसूयेन यजेतेति कर्तृत्वयोगविशेषणत्वेन विधेयस्य राजसूयकर्तृत्वात् राजसूयाराजा

२९

हेतुतयेव ध्यातोपाशनात् ॥ ननु प्रसङ्गान् स्वयं करणं तस्य ध्वनिं विज्ञानं करणं लाङ्घ्यते ॥ कामातुरकामिनीसाक्षात्
 कारादावपि प्रसङ्गान् सहकृतस्य मनस एव करणं लाङ्घ्यते ॥ कामातुरकामिनीसाक्षात् कारादावपि प्रसङ्गान् सहकृत
 स्य मनस एव करणं लाङ्घ्यते ॥ कामातुरकामिनीसाक्षात् कारादावपि प्रसङ्गान् सहकृत
 सः परं दर्शयति ॥ आचार्यकामुरुषोवेद तस्य तावदेव चिरमित्यदि ॥ अत्रापि चिदेषां तद्वैभवप्रलसा
 तादातो ह्येजीवमुक्तिश्च वारं वारं विज्ञानसुनिश्चितताया इति ज्ञानान्तरे नैराकारप्रवणं कुलोपनिषदं
 पुरुषमिति ब्रह्मण उपनिषदे कर्मस्य लक्षणं धौपनिषदं महावाक्यमेव ब्रह्मसाक्षात्कारकरणं तममः
 यमनसानमनुनूतितस्य ब्रह्मज्ञानं करणं निषेधात् ॥ न चाप्यमनोविषयमिदं येनाहमनोमत्तमिति
 वाक्ये शेषे मनोमात्रग्रहणत् ॥ न चैव यद्वाचानमुदितमिति शब्दस्यापि तत्करणत्वं निषिध्यत इति शङ्क्यते ॥
 करणत्वादिना पिशब्दस्य निर्विशेषपरोक्षज्ञानकरणत्वात् ॥ सुपग्नत्वेन तस्य यतो वाचो निवर्तते ॥ अ
 प्राप्य मनसा सह निश्चिन्त्य नुरोधेन शब्दार्थान्तरपराक्त्विमुखेन शब्दस्य तत्करणत्वं निषेधेनात्यर्थस्य
 वक्तव्यतपाशकसंबंधकपक्षत्वात् ॥ मुखेन तस्य तत्करणत्वाविरोधात् ॥ न च मनसैवानुसृत्यमिति शब्द
 सिद्धमनसोपितत्र करणत्वेन पराकर्तृशब्दमिति वाच्यं ॥ शब्दसाक्षात्कारजननेपितदेवाग्रस्यापेक्षि
 तत्वेन हेतुत्वमात्रेण तत्त्वोपपत्तेः ॥ मनसा ह्येव परपत्तिमनसा शरणेनात्यादौ न दृश्यात् ॥ गीताविव
 रणेनाप्यकारो यमनः करणत्वं च न स्य मनसा शरणेनात्यादौ न दृश्यात् ॥ गीताविवरणेनाप्यकार
 रीयमनः करणत्वं च न स्य मतांतरास्ति ॥ त्रिप्रायेण प्रवर्तितस्याहुः ॥ ननु तथापि शब्दस्य परोक्षज्ञान

जनकस्वजावस्यनापरोक्षज्ञानजनकत्वे सगृह्यत इति चेत् ॥ अत्र केचित्त्वतो समर्थोपि शब्दः शङ्करीयश्च वारं
 मननपूर्वकप्रत्ययाम्नासजनितसंस्कारप्रचयलघुप्रलोक्यमवित्तर्पणं नुगृहीतो परोक्षज्ञानमुसादयति
 शास्त्रोपसंस्कारसंस्कारागमधिकरणं ब्रह्मोपनिषदमिति काव्यतोतरतिशेकमात्मविदिशास्त्रप्रामाण्यात्
 ॥ प्रपरोक्षस्य कर्तृत्वाद्यध्यासस्यापरोक्षाधिष्ठानज्ञानविनानिवसयोगात् ॥ ॥ धौपनिषदे च ब्रह्मणि मां
 तरा प्रवृत्तेः ॥ शब्दादप्यपरोक्षज्ञानानुसृतौ अनिमित्तप्रसंगान्न दित्याहुः ॥ अमेतुनावनाप्रचयसा
 हिते सति विहरसमर्थस्याधोमनसो नष्टवनितासाक्षात्कारजनकत्वं दर्शनादिदिध्यासमातो हित्येव श
 ष्प्याप्यपरोक्षज्ञानस्यापरोक्षज्ञानजनकत्वं युक्तमिति दृष्टानुरोधेन समर्थयते ॥ अपरे तु परोक्षार्थविषयज्ञान
 नस्यापरोक्षनायामानिरुक्तेः ॥ अर्थापरोक्षत्वे तु नापरोक्षज्ञानविषयत्वं येनापोमाश्रयो न वेत् ॥ किंतु तत्र सु
 रुषचेतस्यानेह ॥ अतः करणतत्त्वात् सात्त्विकव्यतया तथेदं सत्त्वात् ॥ बाह्यचेतस्यैकव्यतानां घटादी
 नां बाह्यचेतमेव तिकततस्य रुषीयचेतस्यानेहानिमित्तकृतात् ॥ तदसत्त्वविशेषादापरोक्ष्यापत्तिरिति पां
 नुक्तं ॥ उक्तं स्यैव जडस्य चेतस्यानेह ॥ आपरोक्षप्रमित्येव पुनरुपमात् ॥ एवं च सर्वदा संप्रसक्तं
 तस्यानिनात्वाद्यत्साक्षात्परोक्षादुल्लेखितकृत्वा स्वतएवामेव जडस्य परोक्षार्थविषयत्वाद्यप्यपि
 साक्षात्परोक्षज्ञानस्यापरोक्षत्वाद्युक्तियुक्तं स्यात् ॥ अद्वैतविद्याचार्यास्तु नापरोक्षार्थविषयज्ञानस्यापरो
 क्षस्वरूपसुर्यापरोक्षत्वाद्युक्तियुक्तं स्यात् ॥ अद्वैतविद्याचार्यास्तु नापरोक्षार्थविषयज्ञान
 स्यापरोक्षस्वरूपसुर्यापरोक्षत्वरूपस्वरूपज्ञानोपापनात् ॥ स्वविषयस्वरूपज्ञानस्वरूपज्ञानोपापनात्

२३

मसाहाकरेपितदनायात् ॥ नहितत्रारवडहमानेह संवाकृष्टिहस्तिप्रकरः ॥ वेदानानोसंसर्गोचरप्रमाजत
 कलज्जलणखंडार्थहानापत्तेः ॥ नचवेदान्तजन्यज्ञानादेयतन्निवृत्तिनियमइतिवाच्यं ॥ व्युत्पत्त्याज्ञाननिवर्त्तक
 त्वप्रयोजकरूपस्यज्ञानांतरापिसंज्ञावेतयानित्यतुमशक्नुवतात् ॥ नचयथाकारवन्निविषयस्यावधिन्नचै
 तस्यस्यकल्पितत्वेनयन्मूलज्ञानविषयत्वंसत्यमनवच्छिन्नतद्विषयत्वाभावाद्यदिवृत्तीनांनिवर्त्तकत्वा
 त्तिमताज्ञानसमानविषयत्वाज्जलणव्युत्पत्त्योजकमेवनास्तीतिवाच्यं ॥ तत्रावेदकाशस्यकल्पितत्वेप्यवच्छे
 द्याशस्याकल्पितमूलज्ञानविषयत्वेतत्परत्वात्तस्यकल्पितत्वेघटवज्जडतयावस्थाज्ञानेनप्रत्यभिज्ञेय
 त्वायोगेनावस्थानस्यमूलज्ञानविषयकत्वेतत्तत्परत्वात्तस्यकल्पितत्वेघटवज्जडतयावस्थाज्ञानेनप्रत्यभिज्ञेय
 नस्यापितद्विषयत्वावश्यमेवावेनतत्कल्पिततामूलज्ञाननिरतिप्रत्यगस्यापरिहारः ॥ अत्राहुराचार्यः
 नचैतन्मचक्षुरादिजन्यवन्निविषयः नसंदर्शनेतिरूपमस्यनचक्षुषापरपत्तिकम्बिदेन ॥ परंयिज्ञा
 तिव्यनरात्त्वयंनूत्तस्मात्पुनरुपपत्तिना नरात्तस्यदिश्रक्त्यानस्यपरमावादीवचक्षुषा
 द्योग्यहोपदेशादपिनिषेधमिति विशेषणम् ॥ नचसर्वप्रत्ययवेद्यचक्षुरूपेववस्थितइत्यादिवातिकवि
 रोधः तस्यघटाद्याकारवत्पुण्येसत्यावरणमिवास्त्वप्रमेनेदूपेप्रसूयतः सन्नितिवदवद्यावहार्थजवती
 त्रोपचरिकघटादिवृत्तिवेद्यपरत्वा ॥

२३

स्यवाच्यत्वात् ॥ नन्वेतत्वेनदेवंतथापिसर्वलासाज्ञाननाशकमिदं ब्रह्मज्ञानेकथनरूपेनात्राकांतर ॥ नावदिति
 चेत् ॥ यथाकतरजः सत्त्विजनसंयुज्य पूर्वयुक्तजोतरविशेषंजनयत्स्वविशेषमपिजनयतितथात्मन्यध्य
 वधस्यमानेब्रह्मज्ञानपूर्वाध्यस्तसर्वप्रपंचनिवृत्तीयत्वात्मानमपिनुवर्तयतीतिवेचितं ॥ अत्रेहान्यनिवर्त्त
 स्वरूपमपिनिवृत्तौदधलोहिणीतांबुमायमुदाहरति ॥ अपरेतत्रदग्धतरणकूटदहनोदाहणमाहुः नचध्वं
 सस्यप्रतियोग्यतिरिक्तजन्यत्वनियमः ॥ प्रयोजकत्वात् ॥ निरंधनदहनदिध्वंस्यन्निचाराद्यानचध्वंसस्य
 प्रतियोगिमात्रजन्यत्वेनिप्रसंगतदतिरेककारणजन्यत्वेवाच्यं ॥ निरंधनदहनदिध्वंसेपिकालदध्वरेषा
 दिकारणोत्तरमस्त्यतिवाच्यं ॥ अतिप्रसंगपरिज्ञानात् ॥ नचघटादिध्वंसस्यापिकारणोत्तरनिरपेक्षत्वादिनि
 प्रसंगः ध्वंसमात्रेकारणोत्तरनैरपेक्षानिध्यानात्घटध्वंसदृष्टानेनब्रह्मज्ञानध्वंसस्यकारणोत्तरनैरपेक्ष
 स्यादिसातिप्रसंगः सेधनाल्लध्वंसस्यजलसेकादिदृष्टकारणपेक्षत्वेपिनिरंधनानलध्वंसस्यतदनपे
 क्षावद्यमूलज्ञाननिवर्त्तकज्ञानध्वंसस्यतदनपेक्षलोपपत्तेः ॥ नापिकारणोत्तरनैरपेक्षेत्येत्यनुत्तर
 त्वाएवनाशः स्यादितिप्रसंगः दृष्टापत्तेः तदुत्पत्त्युत्तरत्वाएवप्रत्याश्रयस्तन्निविलप्रपंचाहेनतत्
 तर्गतस्यतस्यापिततदेवंहाह्युपगमात् ॥ निरंधनदहनध्वंसस्यायेनब्रह्मज्ञानध्वंसस्यापिकालादृष्ट
 दध्वरेषादिकारणोत्तरजन्यत्वेप्यविरोधाच्च ॥ सर्वप्रपंचनिवृत्त्यनंतरमेवशेषस्यब्रह्मज्ञानस्यनिवृत्तिरित्य
 ननुपगमिनयुगपत्सर्वहप्रवृत्तएवविद्विद्यासंबंधरूपस्यब्रह्मोत्तररूपस्यवाकालस्येश्वरप्रसादरूपस्यातः
 पेक्षासाधनेतदृष्टानेनमुद्रपातापेक्षायाः अपिसाधनापत्तेः ॥ नापिज्ञानध्वंसस्यह्यसाम्यादृष्टज्ञानादिध्वंसस्यापिकारणोत्तर ॥

उत्तेपदुं

इ

करणगुणविशेषरूपस्य वा दृष्ट्या न्येषांच सत्तात् ॥ न च तत्र ज्ञानातिरिक्तकारणपेक्षेण ब्रह्मज्ञानस्या
 मिथ्यात्वप्रसंगः ॥ ज्ञानैकनिवर्त्यत्वं मिथ्यात्वमित्यमुपगमादिति वाच्यं ॥ ज्ञानाद्यदितिसामग्र्यनिवर्त्यत्वे स
 त्ज्ञाननिवर्त्यत्वं सत्यतर्थात् ॥ तस्य पंचादितिक्रमेरिति तत्रैव तात्पर्यार्थः ॥ अतो युक्त एव दग्धहाद्याद
 हन्मादिभ्यां केचिन्नुवृत्तिरूपं ब्रह्मज्ञानं नाज्ञानतन्मूलप्रपंचनिवर्तकं ॥ अज्ञानस्य प्रकारानिवर्त्यत्वं नियमे
 न जडरूपवृत्तिनिवर्त्यत्वं योगात् ॥ किंतु तदा कठंचैतस्य प्रकाशास्तन्निवर्तकः स्वरूपेण तस्य ज्ञानादिसत्तिन
 यातदनिवर्तकत्वेपि प्रपंचोद्धारवच्चुपाकृतस्य तन्निवर्तकत्वं पपत्ते ॥ एतदेवार्थं सिकाप्येषा सूर्यशक्ति
 स्वरूपं हेतुः ॥ सूर्यकांतमुपाकृतस्य तन्मयायं तत्र योजयेदित्युक्तेः ॥ एवं च पथा किंचिदमुपाकृतस्य त
 नगरादिकं दृष्टव्यं किं दृष्टेयं तदपिकाष्टनया चरमत्रिमुपाकृतनिखिले प्रपंचमुन्मूलयन्तं चैत
 न्यप्रकाशास्तन्निवर्तनेपि प्रगल्भत इति तत्राशेषाचिदनुपपत्तिः ॥ अतस्तु ब्रह्मज्ञानमज्ञाने स्पेव निवर्त
 कं ज्ञानज्ञानयोरेव साक्षाद्दिशो धातुः ॥ प्रपंचसतपादाननाशप्रगल्भा इति प्रपंचांतर्गतस्य ब्रह्मज्ञानस्या
 पित्त एव नाशः ॥ न च प्रपंचस्य ज्ञानानिवर्तत्वे मिथ्यात्वानुपपत्तिः प्रपंचनिवर्तः ॥ साक्षाद्ज्ञानस्यापित्त
 त एव नाशः ॥ न च प्रपंचस्य ज्ञाननाशजम्यत्वात् ॥ साक्षात्परपर्याया ज्ञानैकनिवर्त्यत्वं मिथ्यात्वमिथ्या
 त्वमित्यगोकारात् ॥ एवं च तत्साक्षात्कारोदयेपि जीवत्सु कस्य हेतु इति नासठपपद्यते ॥ आरब्धक
 र्मणप्रतिबंधेन तत्साक्षात्कारोदयेपि आरब्धकर्मतत्कार्यहेतु इति नासानुवत्सुपादानाविद्यालेशा

नुवत्सुपपत्तेः ॥ अज्ञानवत्प्रपंचस्यापि साक्षाद्ब्रह्मसाक्षात्कारनिवर्त्यत्वेनोपपद्यते ॥ विरोधिनिब्रह्मसाक्षात्का
 रसतिआरब्धकर्मणः स्वयमवस्थानासंज्ञेनासंज्ञेनाविद्यालेशानिवृत्तिप्रतिबंधेन कदायोगादिमाहुः ॥
 ॥ इति शङ्करसिद्धान्तसंग्रहे रतीयः परिच्छेदः ॥ ॥ अथ कोषमविद्यालेशो यदनुवत्सु जीवन्मुक्तिः ॥
 आबरविज्ञेयप्रकृतिमस्यामूलविद्यायाः आरब्धकर्मवर्तमानदेहधनुवृत्तिप्रयोजको विज्ञेयप्रकाश इति के
 चित् ॥ ज्ञानलितलभुननां डानुवत्तलभुनवासनाकल्पो विद्यालेशकार इत्यनेदग्धपरम्येनानुवत्सामू
 लाविद्यावित्तपदे ॥ सर्वज्ञात्मगुरवस्तु ॥ विरोधिसाक्षात्कारोदये तेषां तोष्यविद्यानुवत्सामंज्ञाजीवन्मुक्ति
 शङ्करप्रवरणदिविध्यर्थवाटमात्रमज्ञास्यजीवन्मुक्तिप्रतिपादने प्रयोजनात्तावात् ॥ अतः कतनिदिध्या
 सनस्य ब्रह्मसाक्षात्कारोदयमात्रेण सविलासवासनाविद्यानिवृत्तिरिति किंचित्सत्तमाहुः ॥ अथ
 क्रियमविद्यानिवृत्तिः ॥ आत्मैवेति ब्रह्मसिद्धान्तकाराः ॥ न च तस्य नित्यसिद्धत्वाद्ज्ञानवैयर्थ्यमा ॥ अस
 तिज्ञाने अनर्थहेतुविद्याया विद्यमानतया अनर्थमवतिष्ठेदिति तदन्वेषणम् ॥ यस्मिन्सत्यप्रिमहणे
 यस्य संहपद्यतिरेकेवानवस्तु तत्र साध्यमितिलक्षणानुरोधेन ब्रह्मरूपाया अप्यविद्या निवृत्ते ज्ञा
 नसाध्यत्वाच्च ॥ ज्ञाने सन्निमहणे ॥ आत्मरूपा विद्या निवृत्तिसत्तत्वात् ॥ तदतिरिक्तो गिनि नियमेन मुक्ता
 वपितदुपादानाज्ञानानुवत्सामपत्तेः ॥ ज्ञाननिवर्त्यत्वापत्तेः ॥ किंतु तत्र प्रकारचतुष्टयोत्तीर्णपंचमप्रका
 रेत्यानेद्वोधाचार्याः ॥ अविद्या च तन्निवृत्तिरप्यनिवर्त्यैव न च तदनुवत्सुपादानाज्ञानस्याप्यनु

निवकुशाकएव प्रागजायतमप्रागजायक्यनापत्तेः॥ नचान्यधसहस्रात्मप्रयादिभूत्यनिवन्नुप्राप्य
 एवं प्रागजायतमपि न्यत्र विस्तरः। तस्मान्न पूर्वप्रागजावः नपश्चात्प्रध्वंसाजावः॥ मध्येपरकिपतेकाल
 मनिवचनीयोत्यतिस्थितिध्वंसंजावविकारवान्धटाध्यासः एवं च विद्यानिवृत्तिरपि ब्रह्मसाक्षात्साक्षा
 काशेदयानंतरत्तवर्तकश्चिद्भावविकारइतितस्यामुक्तावनुवृत्त्यजावान्ततदनिर्वाच्यते कश्चिदोष
 इति। अथैतविद्याचार्याः नन्वेवमविद्यानिवृत्तिः क्षणिकत्वेमोक्षः स्थिरपुरुषार्थो न स्यादिति चेत्॥ ज्ञातो
 ह्यि। न ह्यविद्यानिवृत्तिः स्वयमेव पुरुषार्थ इतितस्याः ज्ञानसाध्यत्वं मुपेयते॥ तस्याः सुखदुःखाजावेतरत्वात्॥
 किं त्वखंडानंदावरकसंसारदुःखहत्वविद्योच्छेदः प्रखंडानंदस्फुरणसंसारदुःखोच्छेदश्च। नवततितदुपयोगी
 तया तस्यातत्त्वज्ञानसाध्यत्वं मुपेयते। चित्सुखवार्थास्कादुःखाजावोपि तु कौनस्वतः पुरुषार्थः सर्वत्र दुःखाजा
 वस्य स्वरूपसुखानिव्यक्तिप्रतिबंधकाजावतया सुखशेषत्वात् सुखमेव स्वतः पुरुषार्थत्वं। अन्वेषासर्व
 षामपितच्छेषमिति सुखसाधनप्रवर्तकमग्रहयेत्साधनत्वात्। ज्ञानमेवाविषयत्वं प्रवेदो न गुरुघटि
 तस्य प्रवर्तकत्वक्यनायोगात्। नच दुःखाजावावस्वतः पुरुषार्थस्तच्छेषतया सुखकाम्यमिति नैपरि
 त्यापत्तिः बहुकालदुःखसाध्योपि क्षणिकसुखजनके निहितग्राम्यधर्मादौ प्रवृत्तिर्दृष्टान्ते तत्र क्षणिक
 कसुखकालीनदुःखं जावस्य पुरुषार्थत्वे तदर्थं बहुकालदुःखानुजावायोगात्। नच तत्र क्षणिकसु
 खस्य पुरुषार्थत्वेपि दोषतोऽप्यंजावरूपे सुखेऽलक्ष्यपि कपि पोरनुनयसिद्धे न ह्येवमप्युक्तं सुखा

र्धबहुकालदुःखानुनयोपपत्तेः। दुःखानुनयोपपत्तेः दुःखाजावेवोः कर्षासंगतवात्। तस्मान्नुक्तो सं
 सारदुःखनिवृत्तिरप्यविद्यानिवृत्तिवत्सुखशेषइत्यनवच्छिन्नानंदप्रसिद्धिरेव हतः पुरुषार्थइत्याहुः
 नन्वेवच्छिन्नानंदः प्रत्यग्रूपतयानित्यमेव ज्ञातः सत्यं नित्यप्राप्तोप्यनवच्छिन्नानंदस्त्वभावत्यतद्विप
 रीतमर्थप्रदशयत्याऽविद्याया संसारदशाया मसत्कल्पत्वेनीतइत्युक्तार्थतात्तु निवृत्तितायांचेत
 स्यान्निरस्तनिर्विलानर्थविज्ञेयस्वकंष्टानन्विमतकन कानरणवत्प्राप्यतइत्येवोपचारिकी तस्य
 प्राप्त्यतेति केचित्॥ अन्ये तु। संसारदशाया नास्ति न प्रकाशतइति व्यवहारयोग्यत्वरूपा ज्ञाना
 वरणप्रयुक्तस्य मम निरशयानंदो नास्तीति प्रत्ययस्य सर्वसिद्धत्वात् दातृत्वं न चेतः कश्चिद्ब्रह्मा
 नस्याजावः क्यनिकोयावदविद्यमनुवर्तितः अविद्यानिवृत्तौ चेतन्मूलत्वान्निवर्ततइति यस्मिन्नात्य
 ग्रामदण्डे इत्यादि लक्षणानुरोधेन मुख्यमेव तस्य प्राप्यत्वमित्याहुः अपरे च वेद्यस्यापुरुषार्थत्वासंसारदशा
 यांसदप्येव नवच्छिन्नसुखमापरोह्या जावान्पुरुषार्थः नच स्वरूपज्ञानेनापरोह्यते दाप्यस्ति तस्य सर्व
 दास्वरूपसुखानि न ह्यात्। वत्तिज्ञानेनापरोह्यं नुनमुक्तावर्थातिवाच्यम्। नहि स्वव्यवहारानुकूलं चै
 तन्यानेदमात्रमापरोह्यं घटावच्छिन्नचैतन्यमिव कोतदनिन्नस्य घटगंधस्याप्यापरोह्यापत्तेः किं त्वना
 वतार्थस्य तदनेदः तथा चानावतलोशस्तत्त्वसाक्षात्कारे सत्येवेति निरतिशयसुखापरोह्यस्य पुरुषा
 र्थस्य विद्याप्राप्यत्वं युक्तमित्याहुः॥ इतरेह स्वव्यवहारानु कूलचैतन्यानेदमात्रमापरोह्यं तथाप्यज्ञा

२७

नमहिना जीव नेरवचिह्नानंदनेदोप्यध्यस्तइति संसारदण्डायापुरुषांतरस्य पुरुषांतरचैतन्या
 परोक्षवदनद्विनामसुखापरोक्षमपिनास्ति। अज्ञाननिवृत्तौ तु चिदानंदचेदप्रविलयान्तरापरो
 क्षमिति तस्य विद्यासाध्यत्वमित्याहुः अथ विद्योद्येयसमुपाधिविलयादयेत जीवजावस्य किं मि
 श्वरजावापति नवतिष्ठतमुद्र चेतन्यमात्ररूपेण वस्थानमिति विवेचनीयं॥ उच्यते॥ एकजीवादे
 तदेकज्ञानकल्पितस्य जीवेश्वरविनागादिकत्तनेदप्रपंचस्य न द्विद्योद्येयविलयान्तिविशिष्टचेत
 न्यरूपेणैवावस्थानम्॥ अनेकजीववादनस्युपगम्यत्वमुद्रवस्थानीकारेयद्यपि कस्यचिद्विद्योद्ये
 तद्विद्याकृतप्रपंचविलयेपि बहुपुरुषांतराविद्याकृतप्रपंचविलयेपि बहुपुरुषांतराविद्याकृतो
 जीवेश्वरविनागादिप्रपंचो नुवर्तते॥ तथापि जीवश्च स्वरेपि प्रतिबिंबविशेष इति पक्षे नुक्तस्य विवक्षितं
 मुद्रचेतन्यरूपेणैवावस्थानम्॥ अनेकोपाधिर्यस्य प्रतिबिंबे सत्येकोपाधिविलयेन प्रतिबिंबस्याचि
 वजायेनैवावस्थानमिति चेत् न प्रतिबिंबांतरत्वापगत्य संसाजावात्। तत्संज्ञवेत्ता चिजीवरूपमिति
 बिंबांतरत्वापत्तेरपि दुर्वीरत्वेनावधेदपक्ष इव मुद्रकस्य पुनवध्यापत्तेः अतएवातेकजीवावादेव
 धेदपक्षेन इत्येतयावधेदेन मुक्तिस्तत्त्वावधेदेनांतःकरणतरसंसर्गपुनरपि बंधापत्तेः प्रतिबिंबो
 जीवः बिंबस्यानीय ईश्वर उच्यते नुस्यूतमुद्रचेतन्यमिति पक्षे नुमुद्रकस्य यावत्सर्वमुक्तिसर्वज्ञ

२७

हसर्वकर्तृहसर्वेश्वरहसत्यकामात्वादिगुणपरमेश्वरजावापतिरिष्यते॥ यथानेकेषु र्पणेष्वेकस्य
 मुखस्य प्रतिबिंबे सत्येक र्पणपनयेत तत्प्रतिबिंबो बिंबा जावेनावतिष्ठते। न तु मुखमात्ररूपेण।
 तदानीमपि र्पणंतरसन्निधानप्रयुक्तस्य मुखे बिंबत्वस्या नयायात्। तथा एकस्य ब्रह्मचेतन्यस्या
 नेकेषु पाधिषु प्रतिबिंबे सत्येकस्मिन् प्रतिबिंबे विद्योद्येयतनुपाधिविलयते तत्प्रतिबिंबस्य बिंबा
 जावेनावस्थानावप्रपंचावात्॥ न च मुक्तस्य विद्याजावावात्सत्वात्॥ न हि स्वप्नेश्वरहंसस्य काम
 हादिगुणविशिष्टत्वं च स्वाविद्याकृतं तस्मिन्निरजनत्वात् किंतु बहुपुरुषाविद्याकृतमेव तत्सर्वमेश
 व्यं। न च यथाऋतुरस्मिन् लोके पुरुषो न वसेवीमिहः प्रेस न वति तं यथा यथोपास्त इत्यादि श्रुतिषु स
 गुणोपासकानामपीश्वरसायुज्यप्रवणमुक्तेः सगुणविद्याफलाविशेषा पक्षे सगुणोपासकानामसं
 उमाहात्काराजावावाविद्यानिवृत्तिनवएवातनमूलाहंकारादिविलयः प्रावरणनिवृत्तेनारवडाने
 दसुराणम्॥ जगद्व्यापारवज्रप्रकरणद्वयनिहितत्वाच्च जोगमात्रसाम्यत्वेनैव तद्विस्तृतोक्त्यायेन ते
 जापरमेश्वरेण जोगसाम्येपि संकल्पमात्रत्वस्वजागोपयुक्तदिग्देहद्विद्यवनितादिसंज्ञसामर्थ्यादि
 सकलजगत्कृदिसंज्ञादिसंज्ञातज्जलत्वात्तानि निरवगाहमेव यम्॥ मुक्ता नोतुनिःसंधिबंधमिश्वरजावंप्राप्ता
 नांतत्सर्वमिति महतोविशेषस्य संज्ञावात्॥ न च परमेश्वरस्य रघुनाथाद्यवतारतैर्यस्यैव रघुः रवः स
 सर्गादिप्रवणमुक्तानामिहेश्वरजावेपुनवध्यापत्तिः॥ तस्य विप्रशानामोद्येहस्वकृतमया सपरिपालनाय

२८

कथं हि इगुशापादिसत्यं सत्मासपयितुं नटवरीश्वरस्य तदतिनयमात्रपरत्वात् । अन्यथा तस्यातिनय
मुक्तचनिरवग्रहस्वात्तं असमाप्त्यधिकारहित्यादिश्रुतिविरोधात् । तस्माद्यावत्तत्सर्वमुक्तिपरमेश्वरभावो
मुक्तस्येति विवेच्यते तत्रावेन कश्चिदप्युक्तः । अथ येन पक्षः श्रुतिस्मृतिनाप्याद्यनुगुणः । तथा हि सन्वयाध्याय
तावदहरउत्तरेत्येवमधिकरणे । अथ यदिदमस्मिन्ब्रह्मपुरेदहरेऽपुडरीकं वेदपदहरोस्मिन्तलराकाशा
इत्यादिश्रुतिनिर्दिष्टादहराकाशीनन्तुताकाशाः नार्थजीवः किंतु परमेश्वरः उत्तरेत्येव वाक्यशेषेऽप्युक्तं
अस्मिन्धावापृच्छिवी अंतरेव समाहितेयावान्वा अयमाकाशास्तावानेति हृदय आकाशाएष
आत्मापहतपाप्माविजरोविमलसुविशोकोविजिघत्सोविषाणः । सत्यकामः सत्यसंकल्प इत्यादिना प्रतिपद्य
मानेऽप्येवावापृच्छिवी धारलज्जलएगुणस्योहनुत्य इति निर्णयः । उत्तराद्येदविचूलस्वरूपस्त्विति सू
त्रांतरेण दहरविधानंतरं इदं आजापति संबादे स आत्मापहतपाप्मा इत्यादिना । उपहतपाप्मात्वादिगुण
एकयुक्तमात्मानमुपदेशमुपनिषद्य एषोऽक्षिणापुरुषोदृश्यता एष आत्मेति जाग्रदवस्थायां दृष्टत्वे
नक्षिसन्तिहितस्य एष स्वप्ने महीयमानश्चरत्येष आत्मेति स्वप्नावस्थापन्नस्य तद्यत्रैतत्सुप्त
समस्तः संप्रसन्नः स्वप्नं न विजानात्येष आत्मेति सुषुप्त्यवस्थापन्नस्य एष प्रसाहो समाधौ रीरात
मुस्थाय परं ज्योतिरूपसंपद्यस्वरूपेण सन्ति निष्यद्येत स उत्तमः पुरुष इत्यवस्था त्रयोतीर्ण
स्य च जीवस्योपदेशो जीवोऽप्यरूपहतपाप्मात्वादिगुणाष्टकमिति । तनुदहराकाशास्य परमेश्वर इति

२८

र्णयकं य एष स्वप्न इत्यादिपर्यायेषु प्रतिपर्यायेमेतत्त्वते नूयोनुष्मारम्भाप्रतिश्रवणेन स्फुटस्व
प्नादिजीवविगानां द्वितीयादिपर्यायाणामेवाजीवविषययत्तं प्रथमपर्यायस्य ब्रह्मविषयत्वं
मिति चोद्यते न वकाशादिना त्याशं क्य । तत्र चतुर्थपर्याये निरूप्यमाणः सकलबंधविमुक्तत्वं
नो विचूलस्वरूपे जीवः प्रतिपाद्यः । ननु संसारिकावस्था जेद्वलुषितः तत्र सत्यसंकल्पत्वादिबाधा
तः । अवस्थात्रयोयस्यास्य तत्तदवस्थाहोषान्निधानेन चतुर्थपर्यायोपदेशशेषह प्रतिपत्तेरि
तिसमाधानः । सूत्रकारश्चतुर्थपर्याये प्रतिपाद्यस्य मुक्तस्य श्वरत्वावपत्तिस्पष्टमाह । तदतावेमुक्ते
पिसत्यसंकल्पत्वाद्ययोगात् । अनुक्रान्तस्य गुणैकस्येश्वरादस्य त्रिपिनावेकतशं कापरित्यागाला
नाच्चा ॥ तस्मिन्सूत्रे तस्माद्विद्याप्रमुपस्थापितमपारमार्थिकं जैवंकपंकर्तृत्वजो कृत्स्नरागद्वेषक
लुषितमनेकानर्थयोगितद्विलयनेन तद्विपरीतमपहतपाप्मात्वादिगुणैकं पारमेश्वररूपं विद्य
याप्रतिपद्यत इति । नाप्यकारोप्यतिस्पष्टमुक्तस्य सगुणेश्वरत्वावपत्तिमाह । अविरोधाध्यायेपि
एष हेवसाधुकरमकारयति ते यमेत्योक्तो के स उन्नितीयते ॥ एष वासाधुकारयति ते यमधो नि
नीषत इत्यादिश्रुतेस्तत्कर्मकर्तृत्वेन कारयितृत्वेन चोपकार्यपिकारकत्वावेन चावगत्यो जीवश्च
रयो रंशोऽपि नावरूपसंबंधार्थनिरूपणार्थत्वेनावातामिति । अंशेनानावयवहेमादित्यधिकरणेन
ब्रह्मेश्वराणां तानुपगमनरीयेन संसारदुखजोगेनेश्वरस्यापि दुःखिविहंस्यात् । यथा लोके हस्तपा

२८

दाद्यन्यतमं शगतेन दुःखेनांशिनो देवदत्तस्यापि दुःखित्वं तद्वत् ॥ ततश्च तत्त्वोक्तानां महत्तरं दुःखं प्रा-
 युयात् ॥ अतो नरं पूर्वावश्यं संसार एवास्त्विति सम्यक् ज्ञानानां नार्थक्यप्रसंग इति शंकाग्रथेन
 नामत्यादिषु स्पष्टीकृतं विवेकं प्रतिबिंबनायं कृता संकरमुपादाय समाहितेन नाष्टकारो मुक्तस्य
 स्वरजावापत्तिस्पष्टीकरणसाधनाध्यायेन संशये सहितं राहोत्यधिकरणे स्वतंत्रं च स्पष्टिष्या-
 च्छेयवचस्थितेन तत्र निष्पन्नं ते स्वप्नयं चे जीवस्य कर्मभाशं न्यपरातिध्यानात्तुतिरोहितं ततो ह्यस्य
 वंचविपर्ययाविति सूत्रेण जीवस्येश्वरान्तिनृत्वात्सदपि सत्यसंकल्पदिक्कर्मविधादोषातिरोहित-
 मिति ॥ न तस्य स्वप्नप्रपंचे स्वरहृत्वं संनवतीति ब्रह्मसूत्रकारस्तमुनस्तिरोहितं सत्यं रमन्निध्यायेतो-
 यतमानस्य जंतो विधूतधोलस्य तिमिरतिरस्कृते वदकपाक्षिरोषधवीपीदीश्वरप्रसादात्संक्षिप्तस्य
 कस्यचिदेवाविनायितिनस्वजावत एव सर्वेषां जंतुनामिति तत्सूत्रानि प्रायं वर्णयत् नाष्टकार-
 श्वमुक्तस्य स्वप्नदृष्ट्याधुपययोगिसत्यसंकल्पत्वाद्यनिवृत्तं गीकारेण परमेश्वरजावापत्ति-
 स्फुटिचकार ॥ फलाध्यायेनैव स्वरूपेण निनिष्पद्यत इति मुच्यमानविषयायां प्रकृतौ केन रूपेण
 निनिष्पत्तिविहितेति बुबुसायां ब्राह्मणजैमिनिरूपयामासौ हि त्वद्विस्तूत्रेण यद्वाहं रूपं महत्
 पाप्मात्वादिसत्यसंकल्पत्वात् ॥ चसानां सर्वज्ञत्वं सर्वेश्वरत्वादि च तेनातिनिष्पत्तिर्यथा तापहतपाप्मात्वाद्यु-
 पमासेन तत्र पर्यायेति जतरत्तत्तत्कीडनरममाह ॥ स्त्रीनिर्वायानेवेद्यात्मा धैर्यव्याधिदेनेन चेति जै-

२८

मिनिमतम् ॥ चिनितात्रेण न दात्मकत्वादित्यो दुलोमिरित्यनंतरसूत्रेण ॥ एवं वा अरेयमात्मानंतरो-
 वाद्याः कस्तप्रज्ञानधन एवेत्यादिश्रुत्या चैतन्यमात्रमात्रस्वरूपमित्यवगतेस्तन्मात्रेण निनिष्पत्ति-
 रिति मतान्तरं बोधयाम्येवमप्युच्यमानात्पूर्वजादेव विरोधं बाधयाम्येति सिद्धेन सूत्रेण वस्तु-
 दृष्ट्या चैतन्यमात्रत्वेऽपि पूर्वोक्तगुणकलापस्योपन्यासाद्यवगतस्य मायायस्य बद्धपुरुषव्यवहार-
 दृष्ट्या संनवान् ॥ अतिद्वयविरोध इत्यविरोधं वदनं सूत्रकारः सूत्रत्रयमहमुक्तार्थपरत्वेन व्याकु-
 र्वन् नाष्टकारश्वमुक्तस्येश्वरजावापत्तिस्पष्टमनुमेतो नामतानिबोधप्रचलं तयश्च कृत्युपवहितमि-
 दं सूत्रजातं न गवतो नाष्टकारस्योदाहृतपवनजातं च तथैवान्ववर्त्तते ॥ न च कृत्युपवहितस्येता-
 वतः सूत्रजातस्य वचनजातस्यैश्वर्यमज्ञानतिरोहितं सद्धानादतिव्यज्यत इत्यवोचत् ॥ शरीरिणः
 सूत्रकृदस्य यत्रुतदमुपेत्योदितमुक्तहेतोरिति संक्षेपशरीरकेलरीत्यामुपेत्य वाहं युक्तं वक्तुं तस्मा-
 त्मुक्तानामीश्वरजावापत्तिरवश्यं न्युपेत्य वादेतदसंनव एव प्रतिबिंबेश्वरवादेशोपः तदाहः कल्पतरु-
 काराः न माया प्रतिबिंबस्य विमुक्तैः प्रसृज्यतेति एतदसंनवश्चैकजीवबाधपरमार्थिकजीवेनैवेयोर-
 पि दोषः ॥ यत्रुकेष्वित्युदेति निरुच्यते ॥ नैवेत्यपारमार्थिकत्वेन मुक्तो जीवस्येश्वरजावापत्तिरत्राय-
 पीश्वर इव एतत्तदपाप्मात्वादिकमस्त्विति न तस्य ब्रह्मलिंगव्यतिथिं कापरिहारात्तानेन उक्तं रा-
 व्रविचूतस्वरूपमिति सूत्रचिरोधात् ॥ ब्राह्मणजैमिनिरिति सूत्रे जीवगतस्याप्यपहतपाप्मात्वरूप-

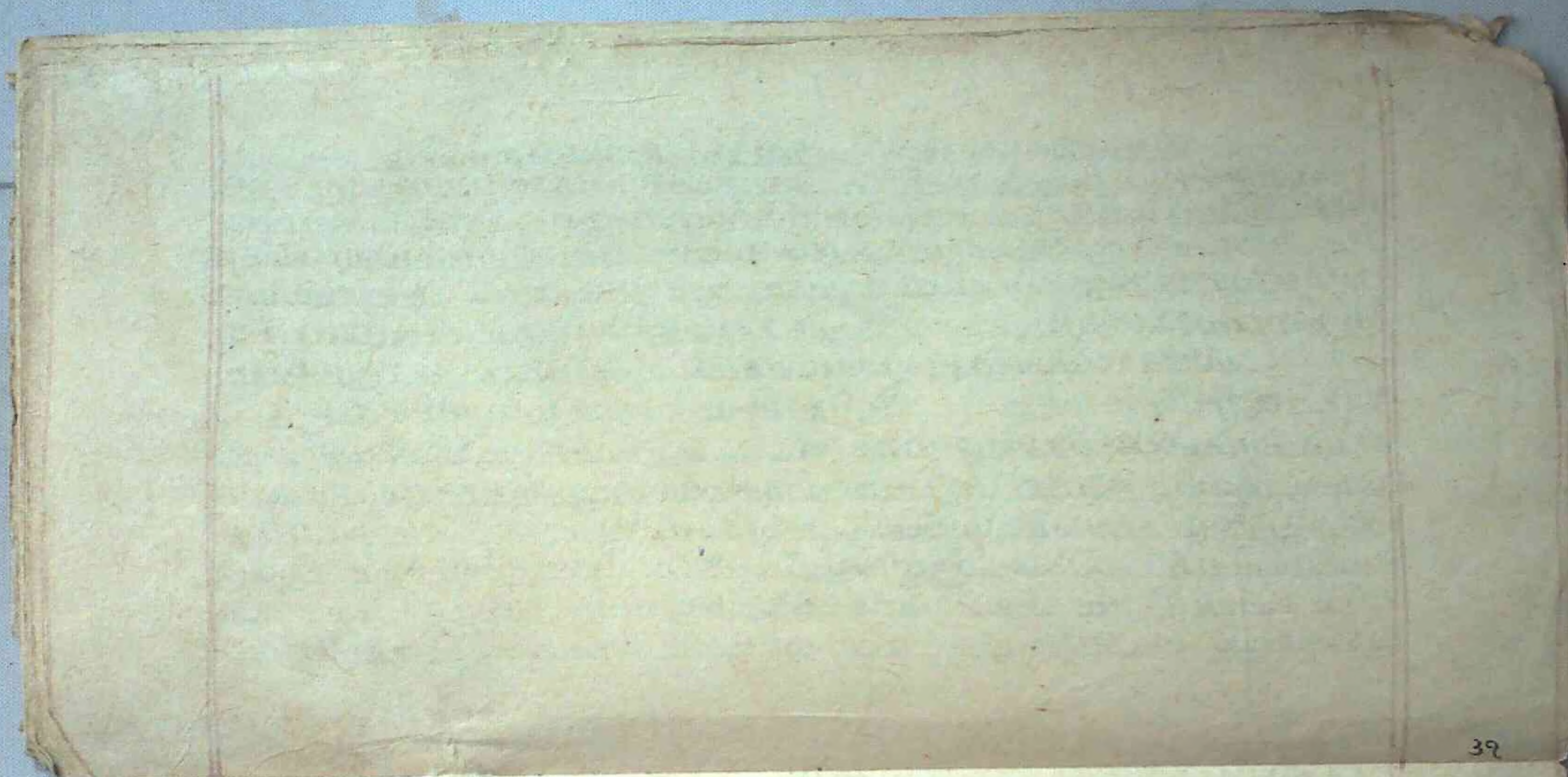

२९ पश्चात्साहस्य इत्यादिशब्दार्थत्वेन परेषामप्यभिमतं जज्ञत् क्रीडनं ममाह इत्यादिशब्दमुदितस्य
 लक्षणं देवब्राह्मणं निर्विरोधं च। संप्रदायविनिर्वाह इत्यधिकरणविरोधश्च। तत्र हि स्वैक्यं
 चेन्न निनिष्पद्यत इति श्रुतावागंतुना केन चिदप्येव निनिष्पत्तिरिति चेत् स्वैक्यं चेन्न शब्देन व्यप्ययितेः
 येन रूपेण गंतुना स्वयमभिनिष्पत्तेरस्य। तत्रापि स्यात्कथं वा तत्र। तस्मादात्मवाचिस्वभावेन
 दानादित्यसिद्धेन स्वरूपेणैव निनिष्पत्तिरिति चेत् न। न तु केन चिदप्येव निनिष्पत्तिरिति चेत् स्वैक्यं चेन्न
 पहलपाप्मा इति जीवस्य मुक्तावगंतुं केचित्। संप्रदायविनिर्वाह इति मुक्तावागंतुं कुर्यात्। निषेधेन प
 रातिध्यानात् नुतिरोहितं। उत्तरं चेद्विनिर्वाहं स्वैक्यं पक्षेऽप्यपहलपाप्मात्वादेवं न मुक्तौ तिरोजावा
 विजावप्रतिपादनेन च विरोधः स्यादिति नित्यसिद्धे वाच्यमिति चेत् स्वैक्यं चेन्न। तत्रापि नित्यसि
 द्धमपहलपाप्मात्वादेवं हि सर्वदा पापरहितं न च वस्तुतः सर्वदा पाप्मरहितं पाप्मसंबन्धस्तत्कालक
 कर्तृत्वे नोक्तत्वं संबन्धो वा परमार्थिकः संभवति। एवं च जीवस्यैव शान्तेरपि दुर्गतिः श्रुतिबोध्यत
 न हि। जीवस्य संसारदशाया मध्यनुवर्तमानो यत्किंचिदर्थं गोचरः कश्चित् तदपवितय संकल्पस्तिरोहि
 त इति परेऽपि विद्यते। त्विच्छादयन्ति त्वसिद्धिनिर्वाहं सत्यसंकल्पं च तदेव जीवस्य संसारदशा
 या मीश्वरानेदानं निमित्तं स्यात्स्वकीयत्वेनानवज्ञासमानं तत्र प्रतिनिधित्वेन मित्तीत्येव समर्थनीयमिति ध

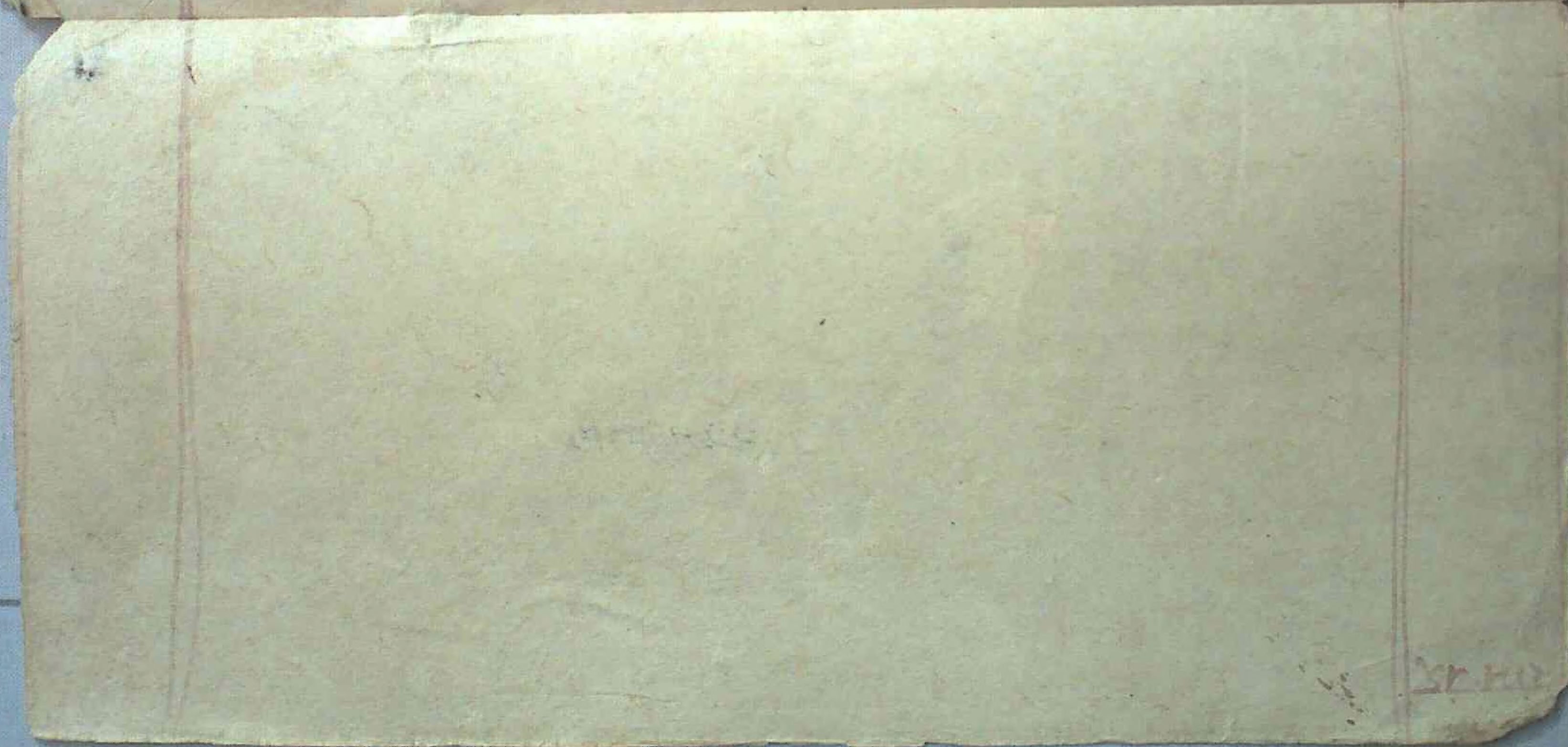
3-

टकुटी प्रजातवृत्तांतः। नन्वपहलपाप्मात्वं न पाप्मविरहः किंतु पाप्महेतु कर्माचरेणेपि पापोऽप्यत्रि
 प्रतिबंधकशक्तियोगिह्यमिति न तस्य नित्यसिद्धत्वेन बंधस्य मिथ्यात्वप्रसंगः। एवं सत्यसंकल्पात्वं म
 पि शक्तिरूपेण निर्वाच्यमिति तेष्वरात्रेऽप्रसंग इति चेत्। मैवं। एवं शब्दार्थक्यनेवमाणं जावात्।
 न हि पापजनेन प्रतिबंधिकाशक्तिः संसारपरिज्झमणदशायां पापांस्तु त्वत्पक्षक्यनीयातदातीतदुत्प
 तेरिति चेत्। विद्योदयप्रजनेन विद्यामाहात्म्यादेवाशेषस्तदधिगम उत्तरपूर्वाद्येयोरशेषविनाशगत
 दर्शनादिनिस्सूत्रेण दर्शितं तत एव मुक्ता। --- अत उपपद्यत इति व्यर्थं शक्तिकल्पना। तस्मादुहा
 हतश्रुति सूत्रानुसारितिर्युक्ता जीवानां यावत्सर्वं मुक्तिः --- चैतन्यमात्रविरोधिवच्च उक्तं
 विद्यच्छतनिरवग्रहैश्वर्यतदनुगुणगुणकलापविशिष्टनिरनिशयानां दस्युरण ---
 द्विबन्धपरमेश्वरजावापतिरास्त्येति सिद्धम्। विद्वदुपविहितविशुद्धिध्वरस्य श्रीसर्वतोमु
 खमहाव्रतयानिसू --- श्रीरंगराजविनः प्रितचंद्रमौलिरूपप्यदीक्षित इति प्रथितस्तनूजः ॥१॥
 तत्राप्यधीत्यसंकलानिसदावदानव्याख्यानुक्रांशकलाविशदीकृतानि॥ आस्थासूत्रमनु
 रुष्यचसंश्रुत्यां सिद्धांतनेदलवसंग्रहमित्यर्थात् ॥२॥ सिद्धांतरीतिषु मया प्रमद्विधितेन स्या
 दस्यपि लिखितं यद्विचिच्छस्य॥ संशोधने सहजवेतुसत्संग्रहाय परिशीलननिविशका॥
 ॥ इति शास्त्रसिद्धांतलेखसंग्रहे चतुर्थः परिच्छेदः ॥ ॥ अजमस्तु ॥ ॥

39

38

३७

सिंहलेशसंग्रह